

Asinus Vulgi

Om Niels Heldvads oversættelse og dens aner

Af BENGT HOLBEK

»En skøn og lystig Historie om en gammel Bondemand og hans Søn med deris Asen«, som H. V. Gregersen har fremdraget i nærværende skrift, er i eventyrforskningen en gammel kending og går almindeligvis under navnet *Asinus vulgi*¹; denne titel stammer fra Joachim Camerarius, der optog fortællingen i sin store *Æsopsamling*. Også en række andre fabelbøger fra 16. årh. og senere kender typen, og for så vidt er det rigtigt at tale om en *Æsop*-oversættelse. På den anden side findes den før 1501 ikke i en eneste fabelsamling af traditionel art – medmindre man hertil vil regne Boners *Edelstein* – og hvis de gamle grækere og romere har kendt *Asinus vulgi*, har de i hvert fald ikke ladet os det vide. *Æsop*, der må tage så meget på sin kappe, kan i dette tilfælde sige sig fri.

Hvor kommer den så fra?

Vi begynder med at undersøge dens forekomst på dansk før 1634, Niels Heldvads dødsår, og konstaterer, at den blev oversat første gang i 1613, hvor vi finder den i Claus Pors: *Leffnitz Compass* på side Pp V^v som nr. 200, her i følgende form:

En mand vil vise sin søn, at man ikke kan gøre alle tilpas. De leder i fællesskab et æsel gennem en by, hvor folk bemærker, at én af dem vel kunne ride. Faderen sætter sig op, hvad man bebrejder ham, da de kommer gennem den næste by. Han bytter plads med sønnen, hvad man bebrejder denne i den tredje by. Han sætter sig op sammen med sønnen, hvad man bebrejder dem begge i den fjerde by. De binder æslets ben sammen og bærer det på en stang, hvad man spotter dem for i den femte by. Faderen har dermed bevist sin lærdom: Flit dig efter at gøre Gud til takke i fremtiden. ikke menneskene, for de er ustadige.

12 år senere finder vi præcis den samme historie i *Joco Seria, eller Skimpt oc Aluar*, der stammer fra N. M. Aalborgs hånd, på side 61^r

som nr. 107. Moralen er: Gør, hvad ret er, det som er Gud takkeligt, og lad folk sige derom, hvad de vil.

Om *Joco Seria* ved vi, at den er en oversættelse af Johannes Pauli: *Schimpf und Ernst*, der første gang udkom i 1522, men oftere er bearbejdet. I sin genudgivelse af Pauli fra 1924² har J. Bolte gennemgået alle dens udgaver og oversættelser, heriblandt Aalborg (bd. II, side *34–*37 og 206–20); Aalborg bygger på Herman Gülfferichs version (sstds. side *18), hvis tyske vers her og der citeres i den danske tekst. Denne version udkom første gang i Frankfurt a. M. 1543, men Aalborg menes at have benyttet en udgave fra 1609 (se bibliografi hos Bolte side 145 og 150), der i modsætning til de ældre bærer den latinske titel – at bogen skulle stamme fra latin, som vi kan læse på Aalborgs titelblad, har vi lov at kalde et uskyldigt praleri. Vor fortælling er i Boltes udgave nr. 577, og noterne giver fyldige oplysninger om parallelsteder. Den direkte kilde til Pors' tekst er mig ikke bekendt, men på en eller anden måde går også den med sikkerhed tilbage til Pauli's version, der ikke er belagt før 1522 og med rette kan anses for hans egen.

Har vi her forlæggeret for det Heldvad tilskrevne tryk – som vi indtil videre for mistankens skyld vil kalde 1703 efter den ældste kendte forekomst – ? Utvivlsomt ikke, for en sammenligning viser, at der er betydningsfulde forskelle mellem 1703 og Pors-Aalborg. Handlingen har i 1703 følgende forløb: en bonde og hans søn skal til marked med et æsel; 1) begge går, 2) sønnen rider, 3) faderen rider, 4) begge rider, 5) æslet bæres, 6) æslet druknes. Der følger ingen morale, men en beklagelse over, at folk ikke kan gøres tilpas. Hos Pors-Aalborg er det faderen, der rider først, i 1703 sønnen; 1703 er ene om at lade æslet drukne til sidst, men savner til gengæld den bevidste demonstration af verdens fåbelighed, som er hovedpersonens hensigt i de to andre tekster.

Da der her ikke er tale om en mundtlig tradition, hvor afvigelser som de nævnte nærmest må regnes for ubetydelige, men om en litterær tradition af en art, som i stort omfang overleveredes med en næsten slavisk troskab i detaljerne, må det være berettiget at eftersøge nærmere paralleller til 1703 end Pors-Aalborg. En sådan findes også på dansk, men først længe efter Heldvads tid, nemlig i *Den nafnkundige Æsopi Lij oc Lefnet, item Tolv Snese Fabeler af Æsopo oc andre kloge oc fornuftige Mænd . . .*, der blev udgivet af Daniel Paulli i København 1680. Forløbet i denne tekst³ ligger 1703 overordentligt nær, hvorfor den her skal anføres i sin helhed:

Den 236. Fabel.
Om Faderen / Sønnen oc et Esel.

En gammel Mand oc hans Søn / som endnu var en ung Dreng / drefve et Esel for sig til Marcket / at de der ville sælge det. Da mødte dennem en / oc sagde: Hvilcke Narre ere I / at I gaar bag efter Eselet / ligesom en Tuctemester / som drifver sine Discipler til Skolen. En af Eder maatte dog sidde derpaa oc rjde / eftersom I begge ere saa til Alders / at I vel maatte lade Eder bære af Eselet. Efter denne Tale bad Faderen Sønnen sidde op / oc hand self gick bagefter. Som de neppeligen vare komne et Stens-Kast frembedre / mødte dennem en anden / som sagde: See! der sidder den modtvillige unge oc stercke Skielm paa Eselet / oc lader sin gamle Fader / som neppeligen kand drage Aanden / gaa alleene til Fods / i saadan en skiden Vey; men hannem skeer ingen Uret / hvorfor tilstæder den gamle Fantast hannem sligt? Der Sønnen hørde disse onde Ord / stigede hand ned af Eselet / oc lod Faderen sidde op igien. Der de nu paa Lande-Veyen komme igiennem en Lands-Bye / da raabte enhver efter dennem / oc sagde: See! hvilcken en ubarmhiertig gammel Træ-Gud er den Fader / som endnu er rørig og sterck / hand sidder paa Eselet oc rider / oc lader sin Søn / det uskyldige oc spæde Ungdoms Blomster udi saadant Dynd traske bag efter. Hvad skulle den gamle Fader anfange / som anvende all sin Fljd / at gjøre det ret / dog forgiefvis? Lod derfor Sønnen sidde op bag sig paa Eselet. De vare neppeligen komne igiennem Lands Byen / førend de atter maatte lade sig mestre; See! sagde en: Du maa læt være kommen til det Esel / efterdi du det saaledis betynger: I tør derfor icke forundre Eder / om det falder omkuld med Eder. Disse ville de oc gjøre til Maade / men hvorledis / vidste de ikke / at de kunde komme ustraffede derfra. Hvorfore Faderen sagde til Sønnen / efterdi det icke sømmer sig / at Eselet gaar allene leddigt / icke heller at jeg / eller du / eller vi begge tillige rider der paa / da ville vi bære det / toge saa omsider oc bandt alle fire Beenen tilsammen paa Eselet / oc bar det med en Stang paa deres Axler. Der nu Folcket saa dette Optog / da begyndte enhver at lee oc grine derad / men i synderlighed blef den gamle udleedt oc bespottet / at hand var saadan en Gante. Hvorudofver hand omsider blef vred oc fortørnet / eftersom hand ingen kunde gjøre til Maade / oc den næste Bro de komme til / stødte de Eselet ud / oc lode det drucknis.

Lærdom.

Hvo der vil gjøre hver Mand til maade / hand maa staa tielig op. Endnu er ingen funden / som har kundet befalde hver. Thi saa mange Hofveder / saa mange Sind.

Æsopbogen fra 1680 er et let udvidet optryk af *Æsopi Leffnet oc Fabler*, som Jørgen Holst udgav i 1646. Holsts bog indeholder 235 fabler, men det er netop den lette udvidelse på syv fabler, der giver

os ovenstående stykke. Fandtes typen kun på dansk grund, måtte det derfor være berettiget at opstille som mulighed, at det var udgiveren af 1680-optrykket, der havde skabt den nye udformning på grundlag af Pors eller Aalborg; i så fald kunne 1703 stamme fra denne kilde og blot være udvidet med et stykke fra Heldvads Formularbog samt prydet med hans navn for salgets skyld – man har hørt så galt før.

Dette er der dog ingen grund til at tro, men når en tekst, der tidligst kendes i et tryk fra 1703, som forfatter angiver en mand, der er død i 1634, tør man ikke se bort fra noget usikkerhedsmoment. Hvad en analyse af 1703's sprogform i selve fortællingen – der ikke stammer fra Formularbogen – kan vise, skal jeg ikke kunne udtale mig om. Imidlertid kan det godtgøres, at den særprægede form af *Asinus vulgi*, som vi finder i 1680 og 1703, også kan have stået til rådighed for Heldvad, således at der litteraturhistorisk set intet er til hinder for at tilskrive ham oversættelsen⁴. Derimod er der, som vi straks skal se, ingen mulighed for den omvendte antagelse, at 1680-teksten skulle være baseret på et ældre tryk af 1703.

Der findes ikke tidligere danske tekster til *Asinus vulgi* end de ovenfor gennemgåede; derimod findes der en svensk, som vil bringe os et stykke videre, nemlig i Nic. Balks *Æsopoversættelse*, som udkom i Stockholm i 1603 og på ny i Rostock i 1608. Forløbet i dennes version svarer ganske til 1680 og altså til 1703. Nu er det naturligvis ikke umuligt, at de danske tekster skulle nedstamme fra den svenske, men normalt går den tids oversættelser ikke fra svensk til dansk, i hvert fald ikke når det drejer sig om litteratur af denne art, hvor strømmen snarere går den modsatte vej. Vi må derfor spørge efter Balks kilde, og den nævner han selv i titlen: »Hundrade Esopi Fabler / någre aff D. M: Luthero / somblighe aff Mathesio / och en deel aff Nathanaele Chytraeo / på thet Tyska Språket tilhopadragnc. Ithem Esopi Leffuarne / aff Erasmo albero beskriffuit. Sampt D. M: Lutheri förspråk om thenne lille Boks nytta / och hennes rätta bruk. Vngdomen vthi vårt kära fädernesland Sverige til öffning / rättelse och lärdom.«

Den af Balk nævnte Nathan Chytræus udgav i Rostock 1571: »Hundert Fabeln aus Esopo / etliche von D. Martin Luther und herren Mathesio / etliche von andern verdeudschet . . .« Fablerne fra Luthers lille samling udgør her nr. 1–12, de fra Joh. Mathesius nr. 13–16, mens *Asinus vulgi* er nr. 100⁵, således at den uheldigvis hører til de fabler, som er fortystket af »andern«. Balks *Æsop* er en oversættelse af

denne bog, men med nogle ændringer: mellem nr. 12 og 13 er indskudt fire fabler fra mig ubekendte kilder (mindst én stammer fra *Pañcatantra*-traditionen), og nr. 81 er fjernet; herved opstår et »overskud« på tre fabler, og for at holde det runde tal, som titlen angiver, nummererer udgiveren ikke de tre sidste stykker, heriblandt vor tekst, der altså egentlig hos Balk er nr. 103. Disse operationer synes at være udført allerede i en af de senere Chytræus-udgaver^o, som jeg ikke kender; det er, så vidt jeg ved, ikke undersøgt, hvilken af dem Balk har benyttet, men hver og en af dem kan have stået til rådighed for Niels Heldvad, hvorfor 1703's oplysning »Fordansket af Heldvadero« ikke længere skal anfægtes. Samtidig bliver det imidlertid klart, at 1680-teksten ikke stammer fra Heldvad, idet den på det nøjeste følger Chytræus, som her skal bringes efter 1571-udgaven:

Die C. Fabel.
Vom Vatter / Sohne vnd Esel.

EIN alter man vnd sein Sohn / der noch ein junger knab war / trieben ein Esel für sich zu marckt / jn daselbst zuuerkauffen. Da begegnet jn einer / der sagt / wie seit jr grosse thoren / das jr hinderm Esel hergeheth / wie ein zuchtmeister / der seine knaben zur schuel füret. Möchte doch einer darauff sitzen / da jr doch beide des alters seit / das jr euch wol möchtet tragen lassen. Da hies der Vatter den Sohn auffsitzen / vnd er folget hinten hernach. Bald begegnet jnen ein anderer / der sagt: Sihe wie ein verwenster lecker ist das? der sitzt auffm Esel vnd lest seinen Vatter im dreck nachwaten. Aber es geschicht dem alten Narren recht / dieweil ers vom Sohn leidet. Da sass der Sohn ab / vnd lies den Vatter auffsitzen. Bald kamen sie an ein Dorff / da sie durch musten / da schrie jederman / Sihe wie ein alter vnbarhertziger holtzbotz ist das / er sitzt auffm Esel / ist noch rurig vnd starck / vnd lest sein eigen Kind / das vnschuldige blut / im kat nach waten. Das kundte der alte auch nicht leiden / vnd hies den knaben hindersich auffsitzen. Sie waren aber kaum zum Dorff hinaus kommen / da sagt einer / der Esel muss dir warlich wolfeil sein / das du jn so sehr beschwerest. es ist wunder das er vnder so einen schweren bürd nicht zu bodem sincket. Diesem wolten sie auch zugefallen sein / wusten aber nicht wie sie es angreifen möchten / das sie vngestraffet dauon kemen. Letzlich bunden sie dem Esel alle vier / vnd trugen jn an einer stangen / da wolt sich jederman zu tod lachen / in sonderheit aber wurd der alt bespottet vnd gefatzet / das er so ein geck were. Da ward er auch endlich zornig / dieweil er niemand nichts zu danck thun kunte / vnd da sie auff die nechste brucken kamen / warff er den Esel herunder / vnd lies jn ersauffen.

Wer jederman wolte recht thun / der müste früe auffstehen / Es ist noch keiner gefunden / der es allen hette können zugefallen machen / denn

wieviel köpff so viel sinne / Damit sich auch der tröstet / so dieses Büchlein in druck verfertigt / so es etwa einem klügling nicht würde gefallen.

De sidste linjer danner bogens slutningsord og er meget naturligt ikke oversat i 1680. Overensstemmelsen er ellers aldeles klar, endog den mærkelige »Træ-Gud« i 1680 har sin forklaring i tyskens »holtzbotz«, som oversætteren må have anset for en trykfejl for »holtzgotz«. Er digraffen *tz* en trykfejl for digraffen *ck*, så der egentlig skulle stå »holtzbock«, træbuk, et dengang meget almindeligt skældsord – eller skal *botz* læses som *butz*, fugleskræmsel, der kendes i sammensætninger som *fastnachtsbutz*?

At denne udvidelse i 1680 går tilbage til Chytræus, indebærer måske også en afsløring af kilden til de øvrige udvidelser af Holsts Æsop – en sag, som dog må forbeholdes en særskilt undersøgelse⁷.

Vigtigere for os i denne forbindelse er, at vi med Chytræus er kommet uden for Norden og dermed på fastere grund, idet vi nu kan udnytte Karl Gödekes afhandling *Asinus vulgi*⁸ fra 1862. Han kendte ikke de danske og svenske oversættelser, men han kendte den undertype af fortællingen, som vi foreløbig har truffet hos Chytræus, Balk, Heldvad og i 1680, og det er hans fortjeneste at have påvist, at den stammer fra Gianfrancisco Poggio Bracciolini's *Liber facetiarum*, der første gang tryktes ca. 1470. Poggios version⁹ lyder således:

C. Facetissimum de sene quodam qui portavit asinum super se.

Dicebatur inter Secretarios Pontificis eos, qui ad vulgi opinionem viverent, miserrima premi servitute, cum nequaquam possibile esset, cum diversa sentirent, placere omnibus, diversis diversa probantibus. Tum quidam ad eam sententiam fabulam retulit, quam nuper in Alemannia scriptam pictamque vidisset.

Senem ait fuisse, qui cum adolescentulo filio, præcedente absque onere asello quem venditurus erat, ad mercatum proficiscebatur. Prætereuntibus viam quidam in agris operas facientes senem culparunt, quod asellum nihil ferentem neque pater, neque filius ascendisset, sed vacuum onere sineret, cum alter senectute, alter ætate tenera vehiculo egeret. Tum senex adolescentem asino imposuit, ipse pedibus iter faciens. Hoc alii conspicientes increparunt stultitiam senis quod, adolescente qui validior esset super asinum posito, ipse ætate confectus pedes asellum sequeretur. Inmutato consilio atque adolescente deposito, ipse asinum ascendit. Paulum vero progressus, audivit alios se culpantes, quod parvulum filium, nulla ratione ætatis habita, tanquam servum post se traheret, ipse asello, quia pater erat, insidens. His verbis permotus, filium asello secum superimposuit. Hoc

pacto iter sequens, interrogatus inde ab aliis, an suus esset asellus, cum annuisset, castigatus est verbis quod ejus tanquam alieni nullam curam haberet, minime apti ad tantum onus, cum satis unus ad ferendum esse debuisset. His homo perturbatus tot variis sententiis, cum neque vacuo asello, neque ambobus, neque altero superimpositis absque calumnia progredi posset, tandem asellum pedibus junctis ligavit, atque baculo suspensum, suo filiique collo superpositum, ad mercatum deferre cœpit. Omnibus propter novitatem spectaculi ad risum effusis, ac stultitiam amborum, maxime vero patris, increpantibus, indignatus ille, supra ripam fluminis consistens, ligatum asinum in flumen dejecit, atque ita amisso asino domum rediit. Ita bonus vir, dum omnibus parere cupit, nemini satisfaciens, asellum perdidit.

Den oplysning, at Poggios kollega ved pavehoffet nylig havde set teksten »scriptam pictamque« i Tyskland, skal vi siden betragte nøjere.

Gödeke siger ved en sammenligning af denne tekst med ældre udformninger: »So wenig diese Erfindung . . . zu loben ist, da der Alte als aller Welt Narr erscheint, so beliebt wurde sie« (side 545); det sidste er i hvert fald uimodsigeligt. Sebastian Brant overtog uden ændringer Poggios version i *Esopi appologi sive mythologi cum quibusdam carminum et fabularum additionibus*, Basel 1501. Første del af denne bog er en bearbejdelse af Stainhöwels Æsop¹⁰, men vor fortælling findes i anden del, der er Brants egen komposition og har selvstændig paginering, på side Fiiij^v. En tysk udgave af Brants tekst kom i 1508 og optryktes i 1535, 1539, 1545 o. s. v., og den er sandsynligvis Chytræus' kilde – idet denne kilde, efter hvad man forstår af titlen på Chytræus' samling, forelå i tysk sprogform; Gödeke opregner (side 546 ff) en række andre tekster, som skal nedstamme fra Poggios, men deriblandt kun to tyske, og ingen af dem forholder sig passivt til traditionen. Hans Sachs udsendte i 1531 et flyveblad¹¹, hvori fortællingen har fået en af tidens bedste og bedst fortalte udformninger. Titlen er »Der Waldbruder mit dem Esel«, og vi finder her et vigtigt – og i forhold til Poggio samt dennes forstadier selvstændigt – træk, som vi allerede har mødt hos Pauli, Pors og Aalborg, og skal finde igen i den ældste tekstgruppe fra middelhavslandene: at hensigten med rejsen er belæring af sønnen om verdens dårlighed; et referat af Sachs' variant møder vi hos Sebastian Franck. Den anden af Gödeke nævnte tyske Poggio-descendent er en hel tragedie forfattet af mestersangeren Sebastian Wild og stærkt omarbejdet¹².

Gödeke oplyser endelig¹³, at Seb. Brants tekst, enten i sin latinske

eller i sin tyske form, ligger til grund for Joachim Camerarius' *Æsopi Phrygis fabularum celeberrimi autoris Vita. Fabellæ Æsopicæ plures quadringentis . . .*, Nürnberg 1539, hvor *Asinus vulgi*, for første gang under dette navn, findes side L6^v som nr. CLXXXV. Kan Heldvad have benyttet Camerarius? Tanken er nærliggende i betragtning af, at en bog med titlen *Fabellæ Æsopicæ quædam notiores et in scholis usitata, a Joachimo Camerario compositæ* udkom i København 1626 (og igen i 1694)¹⁴; denne bog er dog en stærkt forkortet skoleudgave, som ikke indeholder *Asinus vulgi*.

Af tænkelige kilder til Heldvads oversættelse har vi nu – foruden Balk, som antagelig kan lades ude af betragtning – Chytræus, Camerarius, Brant og Poggio selv, men det er muligt at komme endnu nærmere; de tre sidstnævnte tekster adskiller sig på ét lille punkt fra Chytræus, og dette gør udslaget. Hos Chytræus, Balk, Heldvad og i 1680 er der enighed om, at æslet kastes i vandet *fra en bro*. I Poggios ovenfor citerede tekst – som stemmer med Brants latinske – står den vrede gamle mand *på en flodbred*, da han straffer æslet for menneskenes dumhed. Den tyske Brant-oversættelse¹⁵ og Camerarius har tilsvarende:

Do nu jederman bewegt ward zulachen vmb der nüwen that vnd gesycht willen / vnd man die torheit jr beider / aber mer des vatters straffte vnd schalte / ward er zornig / vnd stund vf den staden des wassers / vnd warff den gebundnen esel in den bach . . .

Ibi uero hoc uidentium maxima reprehensio et uituperatio extitit: alijs ut delirum ridentibus senem, alijs ut captum mente miserantibus. Tum ille tandem perturbatus simul animo, simul indignatione percitus, ut *prope fluuium forte* astiterat, asinum in aquas præcipitem dedit . . .

Vi kan således konkludere, at Niels Heldvad uden vanskelighed kan have haft en kilde til den ham tilskrevne tekst i hænde, idet den må bygge på *Nathan Chytræus' samling fra 1571*; denne på sin side har formodentlig benyttet den tyske Brant-oversættelse – uden at kopiere den slavisk (der kan dog eventuelt stadig tænkes på den latinske Brant eller på Camerarius) – og han er ansvarlig for indførelsen af en bro i fortællingen.

Med ovennævnte konklusion er vi færdige med Heldvad, men er dog kun halvvejs – for hvor har Poggio sin tekst fra? Gödekes afhandling så dagens lys for godt hundrede år siden, og efter den tid er en del

oplysninger og korte notitser føjet til vor viden om *Asinus vulgi*, men ingen har gjort forsøg på i lyset heraf endnu en gang at betragte de tidligste led i afskrifternes, oversættelsernes og gendigtningernes lange og bugtede kæde under ét. Vor histories oprindelse fortaber sig nok, som vanligt og venteligt i undersøgelser af denne art, i det dunkle, men dette skulle ikke forhindre os i at undersøge, *hvor* sporene taber sig; det er endda særlig interessant for denne fortællings vedkommende, fordi den havde betydning for diskussionen om den dubiøse »indiske« vandringshypotese.

I indledningen til Poggios version henvises til en afbildning, som fortælleren skal have set i Tyskland. Der kan næppe være tale om mere end én mulighed, og den erkendtes allerede af Lessing, som Gödeke citerer (side 544 f):

»Lessing¹⁶ bezieht indem er richtig nuper mit vidisset verbindet, nicht mit scriptam pictamque, die kürzlich gesehene Bilderhandschrift auf eine solche von Boners Fabeln, was nicht ganz unwahrscheinlich dünkt, da Poggio und seine Freunde den Concil zu Constanz [1414–18] beiwohnten und dort leicht eine Bilderhandschrift des Berner Dichters zu sehen bekommen mochten. Eine dieser Bilderhandschriften vom Anfange des XV Jh., die zu dieser Fabel fünf Bilder liefert, während die übrigen Nummern mit je einem Bilde versehen sind, bewahrt die Wolfenbüttler Bibliothek.«

Boners højtyske versfabler antages at være blevet til ca. 1349. Samlingen er den første og i middelalderen den eneste med overvejende klassisk fabelstof, som har optaget *Asinus vulgi*¹⁷, hvis forløb her er: En mand tager til marked med sin søn og sit æsel; 1) han rider selv, 2) sønnen rider, 3) begge rider, 4) begge går, 5) de bærer æslet, og trods alle forsøg på at stille de forbipasserende tilfreds modtager de kun bebrejdelser. Den gamles følelser har Boner givet smukt udtryk:

. . . Es si das *mich* der esel trage,
oder *dich*, so sin wir torn;
treit er uns *beide*, so ist *er* verlorn;
gat er *ler*, so sin wir narren;
tragen wir *in* an einem sparren,
so ist nieman töber danne wir.
Da von so wil ich raten dir,
das du tuest recht und wol;
wer recht tut, der wirt seldom vol.

Rækkefølgen af de fire første episoder afviger fra Poggios, hvor i begyndelsen begge går, og derpå først sønnen, så faderen, endelig begge rider, men den femte episode er fælles. Boner kender intet til, at æslet druknes. Der er altså ikke tale om slavisk gengivelse, og Gödeke opstiller (side 545) den mulighed, at Poggio kan have haft en kilde ved siden af Boner.

En sådan kender han dog ikke. På italiensk grund findes historien to gange forud for Poggios udformning (forudsat at den først er nedskrevet efter 1426, jfr. nedenfor), nemlig hos Petrarca og hos den hl. Bernardino af Siena. Hos Petrarca¹⁸ er handlingsforløbet temmelig enkelt: En gammel mand tager på rejse med sin søn – der forlyder intet om, at de skal til marked – og de har et æsel med sig; 1) faderen rider, 2) sønnen rider, 3) begge rider, 4) begge går – her får spotten den bidende form, at »for at skåne et asen skåner to asener ikke sig selv« – og da de stadig ikke kan gøre folk tilpas, beslutter faderen, at de skal vende tilbage til »pristinum morem nostrum«. Denne variant mangler både den 5. episode og oplysningen om, at rejsen gælder et marked; begge detaljer findes hos Poggio såvel som hos Boner. Der er i øvrigt lighed mellem Petrarcas og Boners varianter i henseende til episodernes rækkefølge, men om det er mere end en tilfældighed – de er omtrent samtidige – kan næppe afgøres. I indledningen til sin fortælling karakteriserer Petrarca den som en af de *fabellis*, »der er i omløb i folket, og som gamle kællinger plejer at forslå vinternætterne med foran ildstedet«, m. a. o., den skal tilhøre tidens italienske folketradition; dette vidnesbyrd er enestående i typens historie indtil nyere tid og kan under henvisning til overensstemmelsen med Boner, eller snarere endnu »Middelhavsgruppen« (se nedenfor), drages stærkt i tvivl, men selvfølgelig ikke afvises.

Bernardino, en berømt prædikant af franciskanernes strenge observans (død 1444), fulgte sin tids skik og indflettede eksempler i sine prædikener, og blandt disse¹⁹ findes *Asinus vulgi* i en tekst fra ca. 1426 i følgende særprægede form, som vi senere skal vende tilbage til: en gammel viis munk vil demonstrere for sin discipel (*monachetto*), at man på ingen måde kan undgå verdens kritik, og de begiver sig af sted med et æsel; 1) munken rider, 2) disciplen rider, 3) begge rider, 4) begge går, men hvad de end gør, er kritikken lige uundgåelig; de vender hjem, og munken belærer sin discipel om denne verdens ustadighed. Bernardino oplyser ingen kilde. Forløbet ligger Petrarcas og for

så vidt Boners variant nær, men der er to afgørende forskelle: personerne er munk og discipel, ikke, som i *samlige* andre middelalderlige tekster, far og søn, og – hvad der er endnu vigtigere – den ældre person er hverken som hos Petrarca, Boner og dennes nærmeste paralleller en jævn mand, der blot forsøger at imødekomme alles kritik, men må opgive det, eller som hos Poggio og dennes descendenter en tosse, der retter sig efter hvem som helst, indtil han bliver arrig, men en vismand, der på forhånd venter kritikken og agter at bruge den i sin undervisning, det typiske træk i »Middelhavsgruppen«s udformning. Bernardinos variant står altså Poggios fjernere end nogen af de foregående.

Af ældre, nutiden bekendte tekster, som kan have påvirket Poggios variant i retning bort fra Boners, er kun tilbage Juan Manuels, som skal gennemgås nedenfor side 47. Det er rækkefølgen af episoderne 1–4, der er identisk hos disse, men Juan Manuel mangler, som Petrarca og Bernardino, episode 5, der forud for Poggio kun findes hos Boner og nogle af dennes vesteuropæiske paralleller, i formen »æset bæres på en stang« endda kun hos Boner selv og hos Bromyard. Poggios forbindelse med sidstnævnte tekstgruppe er altså utvivlsom – ikke mindst i betragtning af forordet til hans tekst – hvorfor den nu skal undersøges.

76 fabler i Boners berømte »Edelstein« stammer fra udløbere af den klassiske fabeltradition (»Anonymus Neveleti« og Avianus), hvorimod kilderne til de resterende 24 stykker er diskutabel og for en del ukendte. *Asinus vulgi* hidrører efter Gottschicks²⁰ mening fra det fælles forlæg for *Alphabetum Narrationum* (i det flg.: AN) og *Scala Celi* (i det flg.: SC). Gottschick udnytter i sin bevisførelse endnu en tekst, nemlig *Nicole Bozons* fra (formentlig) kort efter 1320; den findes på fransk og i en forkortet latinsk oversættelse. Inddrages i undersøgelsen må endelig på dette punkt endnu en latinsk tekst, nemlig John Bromyard's i *Summa Prædicantium*, der ligesom SC tilhører det 14. årh.'s anden halvdel og derfor ikke selv kan være Boners kilde.

Den ældste af de overleverede tekster tilhørende denne gruppe findes i AN, en betydelig eksempelsamling, der er ordnet alfabetisk efter stikord. Den tilskrives nu almindeligvis en ukendt Arnold af Liège og skal være blevet til i 1308. *Asinus vulgi* findes under *Verbum*²¹:

Verbo non est semper adherendum. *Narrator*. Quidam homo antiquus asinum suum equitabat et filius suus parvus eum sequebatur pedes. Obviantes eis quidam dixerunt: »Iste rusticus equitat et facit istum tenerum

puerum ire pedes!« Tunc descendens fecit puerum ascendere. Obviantes ergo alii dixerunt: »O! quam fatuus est rusticus iste qui, senio fractus, vadit pedes et permittit filium suum equitare!« Tunc ascenderunt ambo. Tercii autem obviantes dixerunt: »Multum fatui sunt isti qui istum asinum interficiunt.« Et tunc dimiserunt asinum vacuum. Quarti vero dixerunt: »Magna est fatuitas istorum qui ducunt asinum, et nullus eorum equitat.« Tunc portaverunt ambo asinum. Obviantes ergo eis quidam dixerunt: »Nimis sunt fatui, qui portant asinum qui eos portare deberet.« Tunc ait ille filio: »Vide quod qualitercumque nos habcamus, semper homines loquuntur. Non ergo est curandum de verbis, sed semper facias quod faciendum est.«

Schröder²² er af den opfattelse, at forfatteren af AN med udtrykket »narrator« sandsynligvis hentyder til Jacques de Vitry. Derimod mener såvel Herbert²³ som Welter²⁴, at forfatteren hentyder til sig selv. Welter fremdrager fra samme manuskript vendingen »narrator leodiensis«, som må gå på Arnold selv. Er han den, som har introduceret denne form af *Asinus vulgi* i eksempeldigtningen? Dette modsiges i hvert fald af den anden af de tekster, som Gottschick sætter i forbindelsen med Boner, nemlig SC²⁵, der udtrykkeligt henviser til den franske korstogsprædikant. SC er temmelig uklart overleveret i de ældste tryk og skal her gengives i sin helhed:

Refert iacobus de vitriaco quod quidam cum asino suo vadens ad forum. murmurabant videntes quia asinum non equitabat. qui ascendens dum iuisset paululum alij murmurabant / quia non equitabant super asinum & dum plus iuisset murmurabant / quia ipse ibat super asinum & puer iret pedes. qui descendens puerum posuit super asinum. & dum plus iuisset murmurabant * dicentes quod potius ipsi debebant portare asinum quam asinus eos. Tunc pater ad filium. fili addisce hic optimam lectionem quocumque modo iuerimus gentes murmurauerunt & ideo non cures de verbis, sed solum quod iuste possis facere vilitatem tuam.

(Da teksten åbenbart er rodet, har jeg ment mig berettiget til at angive en mulighed for forbedring ved at sætte et stykke mellem skråstreger; det passer antagelig længere henne i teksten, hvor jeg har sat en stjerne, men mangler desuden uden tvivl flere ord, efter *equitabant* således vel et *ambo*).

Gottschick mener²⁶, at AN ikke uden videre kan anses for selve Boners kilde, for den mangler en oplysning, som vi har i Boner og SC: at manden skulle til marked; endvidere betegnes han i AN som *rusticus*, mens SC og Boner ikke angiver hans stand. Disse to små for-

skelle kunne anses for betydningsløse, dersom der ikke i denne gruppe fandtes endnu to tekster, nemlig hos Bozon og hos Bromyard. Hos Bozon²⁷ skal en *bonde* (som i AN) *til marked* (som i Boner og SC); 1) han rider, 2) sønnen rider, 3) begge går, 4) begge rider, 5) »Ore ne say«, fet lui penseañt [andre mss.: passaunt], »en autre manere assayer e lange de foux eschaper, si jeo ne pusse le asne sur moñ dos porter . . .« – Og hos Bromyard²⁸ har vi følgende form: 1–2) ». . . Exemplo hominis cujusdam de quo in exemplis continetur: quod vt hominum occurrentium et eum iudicantium de hoc: quod ipse asinauit et filium tenerum eum sequi permisit: filium asino imposuit . . .«, 3) begge går, 4) begge rider, 5) »ligatis asini pedibus: ipsum super lignum inter se portauerunt«. Vi ser hos Bromyard samme udformning af 5. episode som hos Boner, hvis ellers nærmeste sidestykke AN blot har den generelle vending, at æslet bæres, ligesom det i SC hedder, at æslet burde bæres; Bozon lader bonden nøjes med at tale om at tage æslet på sin ryg, siden det ikke må tage ham på *sin*, en modsætning, der ingen paralleller har og heller ikke svarer til flertallet af disse tekster, siden den ikke omsættes i handling. Disse betragtninger indebærer, at Boners og Bromyards former i denne specielle henseende snarest er oprindeligere end de øvrige. Da nemlig den engelske munk er for sen til at være Boners kilde og næppe kan have kendt og benyttet hans højtyiske digt (jfr. nedenfor om det franske citat), kan overensstemmelsen kun skyldes a) en fælles kilde, b) en i både Sydtyskland og England udbredt mundtlig tradition indeholdende netop dette motiv, eller c) uafhængige, parallelle nydannelser. Af disse muligheder afvises b, fordi det eneste kendte vidnesbyrd om typen i ældre folketradition, Petrarca's, er italiensk og mangler hele 5. episode, og intet tyder på, at typen i øvrigt var udbredt i folkemunde; c kan ikke sandsynliggøres med fornuftgrunde, hvorimod a korresponderer med de resultater, som kan opnås ad anden vej.

Bemærkelsesværdig er Bromyards slutning: »deinde dixit asino. va tu va baudewin apertement &c.« På hans tid skrev man ikke længere fransk i England, og Gödeke antager da også (s. 541) en fransksproget kilde, men kun som mellemlid, for med udtrykket »in exemplis« henlyder Bromyard efter hans opfattelse til et ukendt »speculum exemplorum«, der skulle gå tilbage til Jacques de Vitry.

På Gödekes tid var Jacques de Vitry's prædikeneksempler endnu ikke udgivet. Det er de blevet senere, og vi ved nu, at *Asinus vulgi* ikke findes i hans overleverede repertoire²⁹. Talrige andre eksempler,

som i diverse kilder, navnlig SC, opgives at hidrøre fra ham, mangler også, men i hvert fald Crane³⁰ vil ikke udelukke den mulighed, at sådanne kildeangivelser alligevel kan være korrekte: (they) »may have been told by him in sermons preached in various parts of France and elsewhere, which have not been preserved«; der er dog også den nærliggende mulighed, at Jacques de Vitry i senere eksempelforfatteres bevidsthed er blevet en slags eksponent for denne genre, og at hans navn er blevet udnyttet til at forlene nye eksempler med traditionens vægt.

I alle tilfælde må en eller flere former af *Asinus vulgi* ligge forud for de her gennemgåede: AN, Bozon, Boner, SC og Bromyard. En direkte indbyrdes afhængighed kan ikke antages, men en forestilling om den formodentlige fælles kilde kan vindes ved en sammenstilling:

AN	Bozon	Boner	SC	Bromyard
bonde med søn og æsel på rejse	bonde med søn og æsel til marked	mand med søn og æsel til marked	mand med (søn og) æsel til marked	mand med søn og æsel på rejse
1) bonde rider	bonde rider	mand rider	begge går?	mand rider
2) søn rider	søn rider	søn rider	mand rider	søn rider
3) begge rider	begge går	begge rider	søn rider	begge går
4) begge går	begge rider	begge går	begge rider?	begge rider
5) æsel bæres	bonde taler om at bære æsel på ryg	æsel bæres på stang	folk siger, de burde bære æsel	æsel bæres på stang

Konklusionen er i samtlige varianter, omend udformet på forskellig måde, at man ikke kan gøre alle tilpas, og derfor lige så godt kan opgive at forsøge. Manden gøres ikke til en nar, som han nærmest er hos Poggio, men han drager heller ikke ud i den hensigt at samle eksempler på dum kritik til sin søns gavnlige belæring. Når man ser bort fra usikkerheden i SC, er episode 1–4 at finde i alle tekster, 1–2 altid i samme rækkefølge, mens begge mulige rækkefølger af 3–4 findes. Om disse episoders oprindelighed i typen er ingen tvivl, hvorimod det nok er umuligt at afgøre, om rækkefølgen 1–2–3–4 eller rækkefølgen 1–2–4–3 er oprindeligt. – Episode 5 findes klart i tre af teksterne, og de to andre omtaler begge det at bære æslet, man tør nok sige: som om de kendte en tekst, hvor dette skete, men veg tilbage for en sådan urimelighed; netop den omstændighed, at Bozon og SC undviger urimeligheden på hver sin måde, taler for, at episoden er oprindelig. Videre

tyder Boners og Bromyards samstemmende vidnesbyrd, som ikke modsiges af AN, på, at æslet i den (de?) fælles kilde(r?) også blev båret på en stang. Derimod nævner ikke en eneste af teksterne, at æslet druknes, og dette må derfor regnes for Poggios påhit.

(Det er nu øjensynligt, at også Pauli-varianten har forbindelse med den netop behandlede tekstgruppe, idet den indeholder episode 5. Dette stemmer med, at han meget ofte benyttede Bromyard i sin samling. Dog har Pauli i lighed med Bernardino, med Juan Manuel og med Ibn Saïd, som vi straks kommer til, samt med de fleste yngre varianter fra Middelhavsområdet, betragtet faderen som en vismand, der demonstrerede verdens dårskab for sin søn. Hvordan Pauli har fået kendskab til »Middelhavsgruppen«, vides ikke, men det er givet, at han på sin side har påvirket Hans Sachs.)

Den udformning af *Asinus vulgi*, som ligger bag de ovenfor gennemgåede fem tekster og har episodeforløbet 1-2-3-4-5 eller 1-2-4-3-5, er imidlertid ikke den ældste, heller ikke i Nordvesteuropa. I en *Tabula Exemplorum secundum ordinem alphabeti* fra ca. 1277³¹ læser vi følgende variant:

Prudencia. Sapiencia: Item nota exemplum de filio, qui quesivit a patre ut doceret eum aliquid sapiencie. Respondit pater: »Ascende asinum«. Et fecit et pater secutus est eum per lutum. Tunc transeuntes deridebant patrem quia cum senex esset, juvenem fecisset ascendere. Postea in alio passu senex ascendit. Et tunc alii transeuntes deridebant, quia tenerem[!] juvenem faciebat ire per lutum et ipse asinum ascenderat. Tercio ambo ascenderunt asinum. Tunc alii deridebant, quia stulte interficiebant asinum. Tunc dixit pater: »Hic potes videre, quod quidquid in hac vita feceris, reprchensibile erit.«

Her mangler ikke alene episode 5, men også den episode, hvor begge går, og rækkefølgen af de første to episoder er den modsatte af, hvad vi fandt i de fem ovenfor behandlede tekster. Vigtigere endnu er, at denne tekst begynder med sønnens ønske om at lære visdom. Den hører til »Middelhavsgruppen«, som altså er repræsenteret i Frankrig forud for den type, som ligger bag rækken Boner – Poggio – Brant – Chytræus – Heldvad. Er her tale om det fælles udgangspunkt? Vi ved det ikke.

Foruden *Tabula Exemplorum* findes endnu fem middelalderlige varianter af vor type i eksempelsamlinger, nemlig dels i *Doctorum Doctorale* (fra perioden 1310-16³², altså efter TE og AN), dels i en *Com-*

pilatio singularis exemplorum (ms. Tours 468) fra 15. årh., dels i *Exempla moralia et miracula beatae Mariae* (ms. Reims 1275) fra 13. årh., dels i *Exempla sermonum et sermones*, som tilskrives Pièrre de Limoges (ms. Paris, Bibl. nat. latin 15971) fra 13. årh., endelig i den noget yngre franske *Ci nous dit* (ms. Paris, Bibl. nat. fr. 425 &c.), som citeres af Smith-Meyer i udgaven af Bozon³³. Disse tekster skulle kunne oplyse os yderligere om typens udvikling i den nordvesteuropæiske eksempeltradition, men har ikke været tilgængelige for nærværende undersøgelse med undtagelse af den sidstnævnte, der har følgende forløb:

Mand og søn på rejse med æsel, 1) manden rider, 2) sønnen rider, 3) begge rider, 4) begge går – faderen belærer sønnen, temmelig udførligt; at manden rider først, ikke sønnen, og at belæring ikke er rejsens formål, stemmer med den gruppe, hvortil Bozons tekst hører, for 3.–4. episodes vedkommende endda blot med AN og Boner. På den anden side mangler episode 5, denne gruppes vigtigste kendetegn. Måske er her en repræsentant for overgangsformen, som ligger mellem *Tabula Exemplorum* og Bozon-AN-Bonergruppen. Den nærmeste parallel til *Ci nous dit* er, ejendommeligt nok, Petrarca's variant (ovenfor side 41), men om der består en forbindelse, er ikke let at sige.

Der findes fra 2. halvdel af 15. årh. og fremefter talrige gengivelser af *Asinus vulgi*³⁴, som ikke skal berøres her, da de hverken har betydning som forstadier til Heldvads digt eller kan oplyse noget om historiens hjemsted og alder. Vi vil i det sidste afsnit kun beskæftige os med nogle tekster, som efter visse forskeres mening skulle bevise dens orientalske udspring.

Den eneste hidtil ikke omtalte europæiske middelaldervariant har betydning for dette spørgsmål; den findes i *El Libro de los Enxiemplos del Conde Lucanor et de Patronio*³⁵, der er skrevet af den spanske infant Don Juan Manuel mellem 1332 og 1345. Forløbet er her: En mand vil helbrede sin søn for hans ubeslutsomhed og tilbøjelighed til at rette sig efter andre. Han tager ham med sig til marked, idet de 1) driver et dyr (*una vestia*³⁶) foran sig, 2) folk kritiserer dem, faderen spørger sønnen, hvad han mener om kritikken, sønnen giver kritikerne ret, faderen befaler ham at sidde op; efter hver ny kritik skifter sønnen mening, og faderen byder ham at gennemprøve de resterende muligheder: 3) faderen rider, 4) begge rider; da også dette bebrejdes dem,

spørger faderen, om alle kritikerne havde ret, og viser, at ingen handling vil kunne finde alles billigelse.

Vi bemærker, at rækkefølgen af episoderne svarer til Poggio, men at dennes episoder 5–6 mangler, og at det er sønnen og ikke faderen, der – med Gödekes udtryk – fremstilles som »aller Welt Narr«; endvidere er »dyret« ikke specificeret hos Juan Manuel, mens det hos Poggio og i *samlige* andre middelalderlige varianter er et æsel. Har Juan Manuels variant haft indflydelse på Poggios, gælder denne altså kun rækkefølgen af episode 1–4, som rigtignok afviger fra Petrarca, Bernardino og de fem samhörige tekster, hvormed Poggio ellers nærmest er beslægtet. Dog er hele fremstillingsformen hos Juan Manuel radikalt forskellig fra Poggios; vi gør derfor sikkert bedst i ikke at lægge vægt på overensstemmelsen i rækkefølge, men tro Poggio på hans ord, at hans variant går tilbage til et tysk manuskript.

El Conde Lucanor stemmer forbavsende nøje overens med den 60–70 år ældre *Tabula Exemplorum*, der blot mangler 1. episode og i øvrigt er meget magert fortalt, som eksempler plejer at være. Juan Manuel menes ellers at have benyttet arabiske kilder til sin eksempelbog, men et direkte forlæg kendes ikke. Dog er vor historie overleveret i to arabiske udformninger, der ligner Juan Manuels. Ældst af disse og ældst af alle kendte tekster skal Ibn Saïds være, idet denne angiver at have hørt den af sin fader, som døde i 1243⁹⁷. Historien forløber her således: En yngling siger til sin fader, at hvis han blot rettede sig efter, hvad folk kritiserede ham for, ville han kunne leve fri for kritik. Faderen befaler til svar 1) sin søn at sidde op på et æsel, og ledsager ham til fods; folk kritiserer, og 2) han bytter plads med sønnen; mere kritik, hvorpå 3) begge rider, og 4) begge går. Kritikken vedbliver, og faderen har bevist dens uundgåelighed.

I *De 40 Vesirer*, en tyrkisk rammeroman, som næppe går meget længere tilbage end til 15. årh., men egentlig er en tillempning af romanen om Den vise Sindbad, findes også en variant af *Asinus vulgi* (citeret hos Gödeke s. 539). Den er noget omarbejdet: En gammel gartner er på vej til sin have; 1) sønnen rider ved siden af, og folk kritiserer, 2) faderen rider, 3) faderen tager sønnen op bag sig, hvilket afstedkommer sjofle bemærkninger, 4) han sætter sønnen foran sig og må høre nye sjofelheder, 5) begge går. – I Habichts udgave⁹⁸ af *De 40 Vesirer*, som er en oversættelse af et ms. fra 18. årh., findes samme historie i en lidt afdæmpet form, dog mangler sidste episode.

Gödeke antog, at historien i sin oprindelse var morgenlandsk, at dens ægteste form fandtes hos Juan Manuel, at Jacques de Vitry havde indført den i Europa, og at den 5. episode, hvor æslet bæres, var skabt af dennes efterlignere på grundlag af en antydning hos ham selv (idet Gödeke anså SC for at ligge Jacques de Vitry's form nær). Hvad det sidste punkt angår, har vor jævnførelse formentlig vist, at SC tværtimod i sin behandling af denne episode er sekundær; desuden har det ikke kunnet verificeres, at Jacques de Vitry skulle have introduceret teksten. Derimod synes Gödeke at have ret i, at en form, som manglede 5. episode, er oprindeligt, ikke alene i Middelhavslandene, men også i Frankrig.

Gildemeister, der fremlagde Ibn Saïds variant, fandt ved en sammenligning af denne med de øvrige, endog Juan Manuels, som Gödeke havde prist for dens enkelhed og naturlighed, blot et yderligere bevis på, »wie . . . die Barbaren des abendländischen Mittelalters sich mehr darauf verstanden, Geschichten zu verderben, als zu erzählen«³⁹.

Gaston Paris, en af den »indiske« teoris fornemste våbendragere, hævdede i en festforelæsnings⁴⁰ i 1874, at fortællingens oprindeligste former var orientalske: »La littérature arabe, sous trois formes (la source inconnue de saint Bernardin, Ibn-Saïd et la source inconnue de D. Juan Manuel), offre jusqu'à présent la dernière limite où remontent, pour cette histoire, nos investigations. Mais«, fortsætter han, »il est certain que l'arabe, ici comme ailleurs, a servi à transmettre un conte originaire de l'Inde. Le caractère bouddhique de cette excellente parabole est frappant . . .« (s. 97), og det bliver straks klart, hvad han mener hermed, når man opdager, at han betragter Bernardinos fremstilling som »la plus fidèle et en même temps la plus agréable« (s. 93); konstellationen munk : discipel anses for original i fortællingen og typisk buddhistisk. Paris tager ikke hensyn til, at Bernardinos variant absolut ikke hører til de ældste, at konstellationen munk : discipel i *denne* historie er enestående og helt mangler i den arabiske verden, at historien overhovedet ikke er optegnet i Indien eller andetsteds i Orienten før en enkelt gang i moderne tid, at munken og hans discipel hyppigt optræder i europæiske eksempler, eller at Bernardino, der selv er munk og hovedsagelig optaget af intern reform i sin orden, kan have haft en naturlig interesse i at ændre denne detalje for at gøre historien nærværende for sine tilhørere. Disse synspunkter er tildels allerede fremført af Bédier⁴¹ i hans store opgør med vandringshypoteserne.

Både Gödeke, Gildemeister og Paris er af den opfattelse, at den simpleste fremstilling må være den naturligste og oprindeligste. Desuden er Paris overbevist om, at al europæisk »novellistik« stammer fra Orienten, til syvende og sidst fra Indien, og hans mening om *Asinus vulgi* bygger på denne overbevisning, ikke på selve stoffet. Vi har set, at fortællingens overleveringshistorie til en vis grad har givet dem ret. Fortællingen er blevet udvidet undervejs fra Boner over Poggio og Brant til Chytræus, og der er ret stor sandsynlighed for, at også den interessante episode 5 er sekundær, tilkommet i Frankrig eller i nærheden af Frankrig i 13. eller måske i begyndelsen af 14. årh., i hvert fald forud for affattelsen af AN. Men dens orientalske oprindelse er ikke bevist, og da slet ikke en forbindelse med indisk buddhistisk digtning. I 1277 har historiens simpleste form fodfæste i Frankrig, og i Orienten findes en form, der står *Tabula Exemplorum*s temmelig nær, i visse henseender endda nærmere end Juan Manuels, omtrent på samme tid, men pegende tilbage til et tidspunkt før 1243, altså næsten 400 år forud for Niels Heldvads danske gengivelse. Længere er det i øjeblikket ikke muligt at komme.

NOTER

1. Type 1215 i A. Aarne & S. Thompson: *The Types of the Folktale*, 2nd. rev. ed. FFC 184, Helsinki 1961; motiv J1041.2 i S. Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature*. Kbh.-Bloomington 1955–58. Typen er meget sjælden i den mundtlige tradition, men er optegnet i vidt forskellige egne, hvilket formentlig betyder afhængighed af litterær tradition.

2. *Alte Erzähler* 1–2. Berlin 1924. Bd. 1, s. 329, og bd. 2, s. 384.

3. S. 219 nr. 236.

4. Digtet omtales i forbindelse med »Finkeridderen« i R. Nyerup: *Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge*. Kjbh. 1816, s. 237 f. Nyerup nærer ingen tvivl om forfatterskabet, men skriver: »den Fortælling . . . , som Helvaderus har fordansket, er ikke ueffen, er ogsaa af gammel Invention.«

5. Gödeke (ndf. note 8) meddeler s. 553, at historien hos Chytræus er nr. 35. Samme oplysning har Bolte i noten til Pauli-udg. (ovf. note 2). Den stemmer ikke med originaludgaven af Chytræus.

6. 1572 både i Rostock, Strassburg og Frankfurt a. M., sidstnævnte sted endvidere 1578, 1584, 1586, 1589, 1591, 1611, endelig Erfurt 1660 (K. Gödeke: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*, II. 2. Aufl. Dresden 1886, s. 453 f – nogle antydninger af de senere udgavers indhold synes at vise tilnærmelse til Balk).

7. Om kilderne til Holsts Æsop i øvrigt, se min: *Hjorten, fåret og ulven*. *Arv* 15 (1959) s. 38 f.

8. K. Gödeke: *Asinus vulgi*. *Orient und Occident* 1 (1862) s. 531–60.

9. [A. de Montaignon]: *Les Facéties de Pogge traduites en Français, avec le texte Latin*, I–II. Paris (Isidor Lisieux) 1878. Bd. I, s. 154 nr. 100.

10. Se min: *Æsops levned og fabler*. Bd. II, Kbh. 1962, s. 115 f og 123 f.

11. Hans Sachs: Sämtliche Fabeln und Schwänke, hsg. von E. Götz. Bd. I (= Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts, 110–17), Halle a. S. 1893, s. 88 nr. 27.

12. Gödeke, *Asinus vulgi*, s. 548 ff. A. L. Stiefel diskuterer i den af ham udgivne Hans Sachs-Forschnungen (Festschrift zur vierhundertsten Geburtsfeier des Dichters, im Auftrage der Stadt Nürnberg), Nürnberg 1894, s. 58 ff, Gödekes antagelser og viser, at Sachs og Franck muligvis går tilbage til en fælles kilde, men Sachs, der ofte kontaminerer flere kilder, viser desuden afhængighed af Pauli (jfr. ndf. s. 46) og derudover måske forbindelse med en højtyisk tekst vistnok fra 15. årh., som Gödeke ikke har bemærket (udg. af Jos. v. Lassberg: *Lieder Saal*, bd. III. St. Gallen-Konstanz 1846, s. 181 nr. 193). Fra 16. årh. omtaler Gödeke i *Grundriss II*, s. 53 nr. 18, en tekst i Joh. Knöfel: *Neue Teutsche Lieder*, Nürnberg 1581 og Frankfurt 1610, som jeg ikke har set. Også Kirchhof har fortællingen, men disse yngre udformninger har ingen betydning for de danske oversættelser. Det samme gælder andre tyske bearbejdelser fra 16.–17. årh., som er opregnet i Boltes noter til Pauli 577 (se ovf. note 2).

13. S. 546 note 19. Gödeke slutter dette af, at Camerarius' Poggio-stykker i det pågældende afsnit har samme rækkefølge som hos Brant (derimod kan intet sluttes af sprogformen, som Brant har fælles med Poggio, mens Camerarius skriver sine tekster helt om).

14. At denne bog, der er betydeligt mindre end den originale udgave fra 1539 og i stort omfang har ændret teksternes rækkefølge, også før 1626 har været i brug i Danmark, kan sluttes af en *Tabella Scholastica* i Hans Povlsen Resens udgave af *Instructio visitationis Saxonica* fra 1608, hvor der under pensum for 2. og 3. klasse som punkt 7 står: *Æsopi Fabulæ Latinæ Camerar.* (efter R. Nyerup: Udkast til en Historie om de latinske Skoler i Danmark og Norge fra Reformationen af og til 1804. Kjbh. 1804, s. 82). Dette stemmer med kirkeordinansen af 1539 (tr. 1542, ny udg. af Max W. Olsen, Kbh. 1936, s. 96), hvor det bestemmes, at Æsop skal benyttes i 2. lektie som øvelsesbog i latinsk grammatik – og med synodalbestemmelserne fra Nakskov 1546 (Nyerup s. 15), som indskærper bestemmelsen, der i øvrigt går tilbage til Luthers *Visitations-unterricht* fra 1528 (se herom E. Thiele: *Luthers Fabeln* (2. Aufl. Halle a. S. 1911) s. VIII). Det interessante spørgsmål, hvilken latinsk Æsop man har benyttet i skolerne før den tillempede Camerarius, oplyses desværre intetsteds; man kan vel gå ud fra, at disciplene har slidt flere hele (tyske, danske?) oplag af disse Æsop-bøger op til sidste eksemplar.

15. 1535-udg., 2. del s. CXLIII; forkortelser er opløst.

16. Gödekes henvisning: »Zur Geschichte, Sprache, Lit. u. Kritik: Über die s. g. Fabeln aus den Zeiten der Minnesinger«, in den *Schriften*. Berl. 1825. VIII, 90 f.

17. G. F. Benecke (ed.): *Der Edel Stein getichtet von Bonerius*. Berlin 1816. S. 166, nr. 52.

18. Trykt hos A. Wesselski: *Der Hodscha Nasreddin*, II. Weimar 1911, s. 244. Til Petrarcas oplysning om, at historien hørte til folketraditionen, kan anmærkes, at Joh. Jov. Pontanus (1426–1503) har en variant af fortællingen (*Opera*. Basel 1538. II, s. 1259 f), som eventuelt også hidrører fra en folkelig tradition (se Gödeke s. 533).

19. Fr. Zambrini (ed.): *Novelette, esempi morali e apologhi di San Bernardino da Siena. Scelta di curiosità letterarie inedite o rare dal secolo XIII al XVII*, 97. Bologna 1868, s. 5 nr. 3.

20. R. Gottschick: *Boner und seine lateinischen Vorlagen*. Programm. Kgl. Kaiserin Augusta-Gymnasium zu Charlottenburg XXXII. Charl. 1901, s. 20 f.

21. En moderne udgave af AN savnes. Fortællingen er trykt hos Gottschick, anf. st. s. 20, og hos Smith-Meyer (ndf. note 27) s. 285. En katalansk oversættelse af AN, antagelig fra 15. årh. – se Crane (ndf. note 29) s. cv, note – er M. & A. Aguiló (ed.): *Recull de exemplis e miracles, gestes e faules, etc.*, I–II. Barcelona 1881–1904 (titelbl.: 1881). *Asinus vulgi* findes her i bd. II, s. 303 nr. 706. En engelsk oversættelse fra samme årh. er offentliggjort af Mary M. Banks: *An Alphabet of Tales, I–II (Early English Text Society, Original Series 126–27)*. London 1904–05. Fortællingen findes her i bd. II, s. 510 nr. 765. – Arnold af Liège er bestemt som AN's forfatter i J. A. Herbert: *Catalogue of Romances in the Department of Ms. in the British Museum*, bd. 3, London 1910, s. 423. Forhen tilskreves værket Étienne de Besançon. J.-Th. Welter har i *L'Exemplum dans la littérature religieuse et didactique du moyen âge*, Paris 1927, s. 305 ff, vist berettigelsen af Herbert's antagelse ad flere veje, således at der næppe mere kan rejses tvivl om dette punkt.

22. E. Schröder: *Quellen und alte Parallelen zu Boners Beispielen. Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur* 44 = N. F. 32 (1900) 420–30, især s. 423.

23. Herbert (ovf. note 21) s. 427 betegner udtrykket *narrator* som »a claim to originality«.

24. Welter (ovf. note 21) s. 307.

25. Her er benyttet en udgave fra Lübeck 1476, hvor *Asinus vulgi* står s. cxcij (s. v. »murmur«); forkortelser er opløst. Gödekes tekst (s. 540) er endnu mere uforståelig end den her anvendte.

26. Anf. st. s. 21; han videreudvikler her den tvivl, som Schröder, anf. st. s. 423 f, giver udtryk for, men til slut afviser i sin diskussion af Chr. Waas: *Die Quellen der Beispiele Boners. Disp. (Giessen)*. Dortmund 1897, s. 48 ff; Waas er overbevist om, at Boner ret vel kan have benyttet AN, selv om denne mangler oplysningen, at rejsen gjaldt et marked. Ingen af diskussionsdeltagerne har omtalt den særlige overensstemmelse i episode 5 mellem Bromyard og Boner.

27. L. Toulmin Smith & P. Meyer (ed.): *Les contes moralisés de Nicole Bozon*. Paris 1889. Tekst s. 158 nr. 132, forkortet latinsk oversættelse (antagelig fra samme årh.) s. 219, noter s. 284 ff.

28. Hans *Summa Praedicatorum*, der indeholder over 1000 *exempla*, er desværre ikke genudgivet i nyere tid. Teksten findes i Th. Wright: *A Selection of Latin Stories*. London 1842, s. 129 nr. 144, og hos Gödeke s. 537. Her er benyttet folioudgaven fra Nürnberg 1485, hvor teksten står i I. del, fol. 325^v, som eksempel J 10,22 (under *Judicium humanum*).

29. 314 ex. i T. F. Crane (ed.): *The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry*. London 1890. – 102 ex. i G. Frenken (ed.): *Die Exempla des Jacob von Vitry. Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters* 5:1 (1914). – 107 ex. (næsten de samme som Frenkens) i J. Greven (ed.): *Die Exempla aus den Sermones feriales et communes des Jakob von Vitry. Sammlungen mittellateinischer Texte* 9. Heidelberg 1914. – R. Köhler har i *Göttinger gelehrte Anzeigen* 1869, s. 1763, samlet nogle oplysninger til Bernardinos tekst (ovf. note 19); i et genoptryk heraf i sin udgave af Köhlers *Kleinere Schriften* II, Weimar 1900, s. 571, tilføjer Bolte yderligere parallelsteder, hvoriblandt »Jacques de Vitry 59«; denne oplysning meddeler han igen i *Bilderbogen des 16. Jahrhunderts, Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 14 (1895) s. 127, men den er forkert, og er da også udgået i noterne til Pauli-udgaven (ovf. note 2). Crane henviser i en note til sit ex. 59, anf. st. s. 159, til Gödekes afhandling s. 543, hvor der findes nogle

oplysninger om den pågældende type (»Pulex et febris«). — Smith-Meyer, anf. st. s. 286, note 1, vil gøre Gaston Paris (ndf. note 40) ansvarlig for den opfattelse, at Bernardinos tekst skulle være baseret på Jacques de Vitry, og afviser den uden begrundelse. I virkeligheden har Paris kun hævdet, at Boner og andre skribenter fra samme tid havde »une version latine qui n'a pas encore été découverte«, hvilket kan være rigtigt nok; misforståelsen kommer af, at han præsenterer Bernardinos form som »celle qui me paraît la plus fidèle« (s. 92 f).

30. Anf. st. s. lxxxviii f, note.

31. J.-Th. Welter: La Tabula Exemplorum secundum ordinem alphabeti. Recueil d'exempla compilé en France à la fin du XIIIe siècle (*Thesaurus Exemplorum*, fasc. III), Paris & Toulouse 1926, s. 69 nr. 265. Om tidsfæstelsen se indledningen. I et *Tableau comparatif* over kilder og derivater angiver Welter ingen kilde til nr. 265, og eneste derivater er AN samt *Doctorum Doctorale*.

32. Se Welter, L'Exemplum dans la littérature &c, s. 260 f.

33. Se ovf. note 27. Hr. Lucien Gerschel i Paris skylder jeg tak for oplysninger om de nævnte manuskripter.

34. Se især noter hos Crane, Smith-Meyer, Waas, Knust (ndf. note 35), Bolte i Pauli-udg. samt Gödekes artikel. — I fr. Gabriel Bareleta: *Sermones quadragesimales et de sanctis*, 2. del (her benyttet udg. Brescia 1497/98, hvor vor tekst findes fol. 35^v), haves under Hebdomada I, feria vj, en opskrift af *Asinus vulgi*, som forfatteren indleder med ordene »In vitis patrum legitur . . .« Historien findes ikke i *Vitas patrum*, og den tekst, som vi læser hos Barletta, erkendes let som en bearbejdelse af teksten i AN. Han tager i øvrigt mange af sine historier fra *Vitas patrum* og har vel blot husket forkert.

35. Juan Manuel: El Libro etc., Text und Anmerkungen aus dem Nachlasse von Hermann Knust, hsg. von A. Birch-Hirschfeld. Leipzig 1900. Tekst s. 12 ff, fyldige noter s. 299–304.

36. Således i 4 af de 5 mss., som alle med en enkelt yngre undtagelse tilhører 15. årh. Et ms. har konsekvent i stedet »un asno«.

37. J. Gildemeister: Zum *Asinus vulgi*. *Orient und Occident* 1 (1862) s. 733–34. Ibn-Saïd levede 1214–86. Iflg. Gildemeister har han selv nedskrevet beretningen, som er bevaret i afskrift i Maqqari I, 679.

38. Max Habicht, Fr. H. v. d. Hagen & C. Schall: Tausend und Eine Nacht, bd. I. 2. Aufl. Breslau 1827, s. 121 f.

39. Anf. st. s. 734.

40. G. Paris: Les contes orientaux dans la littérature Française du moyen âge. Paris 1875. Genoptrykt i: La poésie du moyen âge. Leçons et lectures, 2ème série. Paris 1895, s. 75–108.

41. J. Bédier: Les fabliaux. 2. éd. Paris 1895, s. 155: »Outre que l'original sanscrit qui nous montrerait un ascète et son disciple est hypothétique, et que les formes orientales conservées nous présentent un père et son fils, le vieux moine et le moinillon des récits français font très bien notre affaire. Ce couple, fréquent aussi dans la *Vie des Pères*, convient aussi bien que le couple bouddhiste imaginaire, et cette invention ne porte pas le caractère emprunté et maladroit d'une adaptation.«